

PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH

Kościół Rzymskokatolicki pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Leśnie

Adres zabytku - ul. kard. St. Wyszyńskiego 2, 89-634 Leśno woj. pomorskie, powiat chojnicki, gmina Brusy

Wpis do Rejestru Zabytków - dawny - nr 29 (d.sygnatura I.E.25178/29), nowy nr 4

Autor opracowania:

mgr Agnieszka Katarzyna Przepióra

Firma: Agnieszka Katarzyna Przepióra

Konserwacja Dzieł Sztuki

NIP 9590999882

konserwator malarstwa

i rzeźby drewnianej polichromowanej

dyplom nr 2195, UMK Toruń

adres: ul. Mickiewicza 114a/20

87-100 Toruń

tel.: 6062774 26

email: agnieszkaprzepiora@wp.pl

SPIS TREŚCI:

- I. HISTORIA OBIEKTU Z MATERIAŁÓW ŹRÓDŁOWYCH
- II. OPIS FORMALNY OBIEKTU
- III. STAN ZACHOWANIA I PRZYCZYNY ZNISZCZEŃ
- IV. PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH:
- V. PROPONOWANE POSTĘPOWANIE KONSERWATORSKIE
- VI. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA

I. HISTORIA OBIEKTU Z MATERIAŁÓW ŹRÓDŁOWYCH

Parafia w Leśnie została stworzona, a raczej wydzielona z parafii bruskiej za czasów krzyżackich. I to krótko po 1356 roku dla wygody niemieckich rycerzy z Orlika i Leśna. Parafia w Leśnie jest niewątpliwie młodsza od parafii bruskiej. Nie było jej jeszcze w 1354 roku, bo nie wspomina o niej dokument dla Albrechta von Leysten. Z drugiej strony są podstawy, aby sądzić, że istniała ona już w 1400 r. Dokument z 1354 r. podaje, że Leśno miało liczyć 40 łanów, zaś posiadacz wsi miał dawać Zakonowi po 1 miarze owsa z każdego łanu. Tymczasem w 1400 roku Leśno dawało tylko 36 miar owsa. Z innych danych wiadomo, iż na Zaborach owej daniny owsanie świadczone jedynie z łanów kościelnych. Wynika stąd, iż w 1400 r. parafia w Leśnie już istniała i była uposażona jak większość parafii pomorskich 4 łanami. Inicjatywę erekcji parafii trzeba więc przypisać

panom von Leysten, którzy w końcu XIV w. byli właścicielami nie tylko Leśna, ale także sąsiedniego Orlika. Powstała parafia obejmowała pierwotnie zapewne tylko te dwie wsie, jeszcze bowiem w XVI w. leżące na północ i na zachód od Leśna Głowczewice należały do kościoła bruskiego. W latach 1400-1417 Leśno i Orlik przeszły w bezpośrednie władanie Krzyżaków i stały się chłopskimi wsiami czynszowymi. W tym samym czasie Zakon przejął już patronat nad kościołem Lśnińskim. Wezwanie kościoła w Leśnie – Św. Katarzyna – znane jest dopiero z XVI w. Mogło ono pochodzić już z czasów erekcji kościoła w końcu wieku XIV. Kiedy parafię założono, nie da się bliżej określić; tylko tyle można powiedzieć, że do stosunkowo młodszych należy.

Leśno, które posiada dokument krzyżacki z 1354 roku, osady, określający charakter prawny o nadaniu wsi rycerskiej Ditrichowi przez Wielkiego Mistrza Zakonu krzyżackiego, nic nie wspomina o kościele.

Według Schematismus des Bistums Culm mit dem Bischofssitze in Pelplin 1904 r.

Parafia Leśno swymi początkami sięga 1350 roku z kaplicą oddzieloną od Brus.

Inwentarz dóbr biskupstwa włocławskiego z r. 1534 zalicza ją do parafialnych. W okresie reformacji kościół w Leśnie stracił status kościoła parafialnego między 1570 -1583 rokiem. W 1584 roku był już filią kościoła parafialnego w Brusach. Usamodzielnienie jej nastąpiło dopiero 10. II. 1859 roku. W 1466 roku Leśno jest wsią królewską, położoną w granicach Starostwa Tucholskiego. Kościół pod wezwaniem Podwyższenia Krzyża Świętego w Leśnie należy do najlepiej zachowanych i najbardziej oryginalnych drewnianych kościołów kaszubskich. Pochodzi z XVII wieku. Istnienie kościoła i parafii w Leśnie potwierdzają dopiero źródła z 1534 roku. W tym to roku kościół w Leśnie zostaje wymieniony w inwentarzu dóbr biskupa włocławskiego. Wtedy był to kościół pw. Świętej Katarzyny. W okresie reformacji utracił on status kościoła parafialnego – był filią kościoła w Brusach. Prawdopodobnie stało się to pod koniec XVI wieku. Pierwszych informacji o wyglądzie tego kościoła dostarcza zapis wizytacji biskupa Hieronima Rozrażewskiego z lat 1583-1584. Opisany tam kościół przetrwał do roku 1634, kiedy uległ zniszczeniu w czasie pożaru. Nowy kościół wzniesiono w latach 1634 – 1687. Rok 1687 był rokiem kolejnej wizytacji biskupiej. W tym samym czasie nastąpiła zmiana wezwania kościoła. Jerzy Schwergel, przeor kartuski w swej pracy „Ad Historiam Ecclesiasticam Pomeraniae” z 1749 r. twierdzi, że zmiana wezwania kościoła w Leśnie nastąpiła po 1642 r.¹⁰ Według Kroniki Parafialnej fundatorką nowego XVII – wiecznego kościoła była królowa Maria Ludwika Gonzaga. Hipoteza królewskiej fundacji mogła pochodzić stąd, że kościół od początków swych dziejów był pod patronatem królewskim (wieś królewska). Zgodnie z panującymi do XIX w. obyczajami, czy wręcz prawem, koszty budowy nowego kościoła będącego pod patronatem królewskim w 2/3 pokrywał król za pośrednictwem starostwa, a w 1/3 miejscowa gmina (parafia) . Nie zachowały się żadne źródła dotyczące budowy kościoła. Z dokumentu wizytacyjnego z 1687 r. pochodzi jedynie informacja, że nad prezbiterium i w nawie było deskowe sklepienie, a w miejscu łączenia się prezbiterium i nawy, na dachu była sygnatura pokryta gontem. W tym czasie kościół otaczał cmentarz z wolnostojącą dzwonnica i cmentarną kostnicą. Stan kościoła w 1687 r. był bardzo dobry, był wybudowany zaledwie ok. 40 lat wcześniej. Dokładniejszy opis kościoła zawarty został w opisie wizytacji bpa Szaniawskiego z 1710r. Drewniany kościół pod wezwaniem

Podwyższenia Krzyża św. w Leśnie. zbudowany został ok. 1642 r. a następnie poważnie przebudowany po 1710 r: Na początku XIX w. dobudowano od zachodu wieżę a już w XX w. kruchtę zachodnią. Kościół w obecnym kształcie architektonicznym, będącym wynikiem złożenia się kilku faz budowlanych, stanowi szczególny przypadek drewnianej architektury sakralnej na Kaszubach.

Istotnym wyróżnikiem w bryle architektonicznej jest charakterystyczna wieża. Wieża kościoła leśnieńskiego zwęża się ku górze oraz posiada charakterystyczną raczej dla południowej Polski izbicę. Odmienność rozwiązania wieżowego potęguje jej wysokie spiczaste zwieńczenie. Zarówno ściany wieży jak zwieńczenie po kryte są gontem. Innym takim szczególnym wyróżnikiem, aczkolwiek będącym również efektem późniejszej przebudowy, jest trójnawowy korpus. Rozwiązania wielonawowe w niewielkich wiejskich kościołach, nie tylko drewnianych, w tym regionie należą do rzadkości. Wśród drewnianych kościołów jest to jedyne tego typu rozwiązanie w przeciwieństwie do południa Polski gdzie drewniane kościoły, szczególnie nowożytnie są wielonawowe. Główne wejście do kościoła umieszczono w północnej ścianie co jest również znaczącym odstępstwem od tradycji sytuowania wejść w elewacji południowej lub zachodniej. Jest to również odstępstwo od tradycji funkcjonowania wnętrza kościelnego. Już w XX w. ściany wewnętrzne prezbiterium, korpusu nawowego i kolumn wspierających chór muzyczny oczyszczono z XIX-wiecznej olejnej małatury. Obecnie działają kolorem i fakturą surowego zapokostowanego drewna. Współcześnie poddano konserwacji cenne XVII- i XVIII-wieczne wyposażenie kościoła. Na szczególną uwagę zasługuje XVII-wieczna barokowa Grupa Ukrzyżowania z belki tęczowej oraz także XVII-wieczne ołtarze. Zachował się również interesujący prospekt organowy z początków XVIII w. i ołtarz boczny z prezbiterium z poł. XVIII w. Kościół w Leśnie zarówno z uwagi na nietypowy program architektoniczny jak i zachowane zabytkowe wyposażenie jawi się jako niezwykle cenny zabytek drewnianej architektury sakralnej. Na tle innych kościołów drewnianych regionu świadomie tradycyjnych w formach nawiązujących do halowych kościołów gotyckich, kościół w Leśnie, szczególnie jego trzy ostatnie fazy przebudowy świadczą o dążności fundatorów i wykonawców do osiągnięcia formy oryginalnej, nie pozbawionej wpływów z innych środowisk, dążąc do formy rozbudowanej i plastycznej. W 1975 r. wykonano konserwacje ołtarzy, ambony, organów i chóru muzycznego. Oczyszczone ściany wewnętrzne pokryto warstwą pokostu zmieniając tym tradycyjny charakter wnętrza. Ostatni remont przeprowadzono w 1993-1994 r. wymieniając zewnętrzne odeskowanie gontowe pokrycie dachów i ścian wieży. Zabytkowy drewniany kościółek pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Leśnie już 60 lat po jego powstaniu był tak zniszczony, że groziła mu rozbiórka. Dzisiaj jest perełką Ziemi Zaborskiej. Pierwsze wzmianki dotyczące samej wsi sięgają roku 1354, natomiast pierwsze informacje o kościele, wtedy jeszcze drewnianym pw. św. Katarzyny, to rok 1534. Sto lat później, drewniany kościółek spłonął. Reformacja spowodowała, że Leśno przestało być parafią, a stało się tylko bruską filią. Nowy kościół pobudowano w latach 1634-1687. Jego fundatorką była królowa Maria Ludwika Gonzaga. Zgodnie z hipotezą Leśno było wsią królewską i obyczaj nakazywał, aby 2/3 kosztów związanych z budową świątyni pokrywał król. Pozostała część to udział miejscowej gminy. Niestety brakuje informacji dotyczących

samej budowy kościoła. Wiadomo tylko, że zmieniono wezwanie kościoła i parafii. Wezwanie św. Katarzyny zmieniono na Podwyższenia Krzyża Świętego.

Rok 1710 to poważna przebudowa kościoła. Był on bowiem tak bardzo zniszczony, że groziła mu nawet rozbiórka. Kolejny kapitalny remont zrobiono na początku XIX wieku. Wtedy też najprawdopodobniej dobudowano zachodnią wieżę. To co wyróżnia kościół w Leśnie spośród innych kaszubskich budowli sakralnych to 3 ołtarze – główny i dwa boczne. – Drewniane kościoły z reguły są jednonawowe Kościół w Leśnie, oprócz trzech ołtarzy, ma specjalną izbę, przez którą wchodzi wierni. Taka izba jest raczej charakterystyczna dla południowej Polski.

Pierwsze zachowane księgi parafialne stanowią obecnie źródło informacji. Sięgają one 1823 roku. Wtedy została reaktywowana parafia w Leśnie i od tego momentu służyło tam 53 księży.

Wieża i dach leśnieńskiego kościoła to jedna z pierwszych inwestycji jakie zrealizował ks. Stanisław Pluto Prondziński. Od lipca do września 1994 pracowało przy tym przedsięwzięciu ośmiu prawdziwych górali.

Wykonał remont organów. Szafa organowa odzyskała pierwotny XVIII wieczny stan. Dokonał odnowienia ołtarzy bocznych, ambony i chrzcielnicy. Wybudował kaplicę przedpogrzebową.

II. OPIS OBIEKTU

Obecny wygląd świątyni jest wynikiem budowy kościoła w kilku etapach. Świątynia ma konstrukcję zrębową z drewna sosnowego. Wyróżnia ją wieża zwężająca się ku górze oraz charakterystyczna dla południowej Polski, izbica. Zarówno ściany wieży, jak też jej zwieńczenie pokryte są gontem. Dzwonnica liczy 32 metry wysokości i jest najwyższą w Polsce budowlą drewnianą. Jest ona starsza od kościoła gdyż początkowo była dzwonnica wolnostojącą na terenie cmentarza.

Kościół w Leśnie ze względu na nietypowy styl architektoniczny, jak i zachowane zabytkowe wyposażenie jest niezwykle cennym zabytkiem drewnianej architektury sakralnej. Jest to jedyna trójnawowa pomorska świątynia drewniana. Główne wejście umieszczono w północnej ścianie, odstępując od tradycji sytuowania wejść w elewacji południowej lub zachodniej.

Na uwagę zasługuje barokowe wnętrze kościoła, a w szczególności klasycystyczna chrzcielnica z początku XIX w. i XVII wieczna barokowa Grupa Ukrzyżowania umiejscowiona na belce (Grupa Ukrzyżowania – w sztukach plastycznych przedstawienie ukrzyżowanego Jezusa Chrystusa, w asyście postaci biblijnych zgromadzonych pod krzyżem, najczęściej w formie rzeźby). Wyposażenie kościoła stanowią również 2 dzwony z 1902 roku i 1 z 1939 roku oraz wspaniałe organy i XVII wieczne ołtarze.

III. STAN ZACHOWANIA I PRZYCZYNY ZNISZCZEŃ

Ogólny stan zachowania całego obiektu należy określić jako dobry. Zarówno konstrukcja ścian, więźba dachowa jak i pokrycie z gontu uległy w miejscowym stopniu korozji biologicznej. Struktura drewna nie uległa degradacji i nie utraciła swoich pierwotnych właściwości jest pokryta miejscowo przez mech.

Przyczyny punktowych zniszczeń wynikają przede wszystkim z ducha czasu, braku bieżących napraw i miejscowej konserwacji. Elewacja budynku jest w dobrym stanie technicznym, wielokrotnie przemalowana farbą o spoiwie olejnym psuje odbiór estetyczny obiektu. Okładzina z gontu nosi liczne oznaki korozji biologicznej lecz nie ma dużych ubytków w strukturze samego drewna.

Stołarka drzwiowa i okienna także jest w dobrym stanie, również przemalowana farbą o spoiwie olejnym.

IV. PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH:

WNIOSKI I ZAŁOŻENIA KONSERWATORSKIE:

Stan elewacji oraz dachu kościoła wraz stolarką należy uznać za dobry lecz potrzebne są jak najszybsze zabiegi konserwatorskie w celu utrzymania kościoła w swoich historycznych walorach.

Obecny stan zachowania obiektu wskazują na konieczność przeprowadzenia działań obejmujących prace konserwatorskie. Ze względu na wartość zabytku jak i kultowy charakter obiektu, celem podjętych prac konserwatorskich będzie zatrzymanie miejscowo postępującej destrukcji, zniszczeń oraz zabezpieczenie struktury obiektu przed dalszymi zniszczeniami i przywrócenie mu pierwotnej estetyki. Istotnym problemem konserwatorskim odnoszącym się w najbliższym czasie do drewnianej konstrukcji obiektu jest możliwość osłabienia struktury drewna w skutek korozji biologicznej.

Zakłada się wykonanie kompleksowych prac konserwatorskich i restauratorskich, obejmujących następujący zakres:

- Konserwację drewnianego dachu kościoła oraz elewacji drewnianej.

Celem konserwacji dachu oraz elewacji drewnianej będzie przywrócenie wytrzymałości mechanicznej oraz naturalnego wyglądu poprzez punktową wymianę zdegradowanych elementów (stosując zasadę minimalnej, koniecznej ingerencji w zabytkową strukturę obiektu). Oczyszczenie wtórnych nawarstwień warstw malarskich, impregnację wzmacniającą i zabezpieczającą przed korozją biologiczną drewna.

- Konserwację drewnianej stolarki okiennej i drzwiowej.

Zakłada się pełną konserwację istniejącej stolarki z ewentualną, częściową wymianą najgorzej zachowanych elementów.

- Wymianę instalacji odgromowej;

Po wykonaniu konserwacji elewacji oraz dachu zaleca się wykonanie nowej instalacji odgromowej.

Wszystkie działania przy obiekcie powinny być wykonywane z poszanowaniem oryginału, pod nadzorem dyplomowanego Konserwatora Zabytków. Wytypowanie poszczególnych elementów do wymiany oraz kolorystykę zabytku, przeprowadzone powinno zostać w na Komisji Konserwatorskiej w trakcie prowadzonych prac z udziałem przedstawiciela WUOZ w Gdańsku, właściciela obiektu oraz wykonawcy prac.

V. PROPONOWANE POSTĘPOWANIE KONSERWATORSKIE

1. Wykonanie dokumentacji fotograficznej i technologicznej stanu zachowania obiektu przed pracami konserwatorskimi.
2. Wykonanie ekspertyzy mikologicznej mającego na celu dokładne ustalenie stanu zachowania elementów drewnianych dachu oraz elewacji.
3. Wykonanie szczegółowych odkrywek sondażowych warstwy malarskiej oraz pobranie próbek celem wykonania badań budowy technicznej i technologii wykonania obiektu.
Wykonane powinny zostać badania spektrograficzne XRF warstw malarskich próbek na spektrometrze rentgenowskim PW4025, analizy mikrochemiczne pigmentów, badania klasy związków organicznych w przypadku wåtpliwości, co do pierwotnej kolorystyki obiektu.
4. Oczyszczenie drewnianego dachu oraz elewacji z wtórnych przemalowań.
Wybór metody uzależniony będzie od uzyskanych wyników badań, w szczególności spoiw warstw wtórnych oraz od rezultatów prób wykonanych bezpośrednio na obiekcie. Zastosowane mogą zostać metody mechaniczne (np. użycie lasera), chemiczne i termiczne.
5. Naprawy stolarskie, rekonstrukcja brakujących elementów drewnianej elewacji, punktowa wymiana elementów poszycia z gontu drewnianego.
Wszystkie naprawy elementów drewnianych powinny zostać wykonane w drewnie dobranym pod względem gatunku i usłojenia, do oryginalnego. Drewno wprowadzane do obiektu powinno być zabezpieczone impregnatem owadobójczym i scalone kolorystycznie z oryginałem.
6. Odgrzybianie elewacji oraz dachu.
Proponuje się użycie preparatów chemicznych, które m.in. nie zmieniają barwy i faktury drewna, nie wytwarzają na jego powierzchni nalotów lub wykwitów, a jako trwałe będą penetrować całą strukturę drewna, nie działając na nie ujemnie.
7. Wykonanie dezynfekcji i dezynsekcji obiektu przy zastosowaniu ciekłych preparatów biobójczych.
Proponuje się zastosowanie ciekłego preparatu np. Perxil (prod. Polska) lub równorzędne, zaliczanego do grupy dezynsektantów zawierających rozpuszczalniki organiczne. Stosuje się go w stężeniu fabrycznym wprowadzanym do drewna przez pędzlowanie i iniekcję.
8. Impregnacja drewna.
Proponuje się użycie toluenowego roztworu Paraloidu B-72 (Rohm and Haas, USA), wprowadzanego głównie metodą iniekcji i zanurzania w stężeniu stopniowo zwiększonym– od 7 do 15%, wprowadzanym do drewna przez pędzlowanie i iniekcję.
9. Oczyszczenie powierzchni stolarki okiennej z wtórnych nawarstwień metodą mechaniczną i chemiczną.
Uzupełnienie ubytków drewna w stolarce okiennej, rodzaj użytych materiałów będzie zależał od wielkości i charakteru ubytku. Proponuje się uzupełnienia wykonane w drewnie, dobranym pod względem gatunku i usłojenia, do oryginalnego. Drewno wprowadzane do obiektu powinno być zabezpieczone impregnatem owadobójczym i

scalone kolorystycznie z oryginałem. Otwory wylotowe po owadach wypełnione wykałaczkami wklejanymi na poliocjan winylu. Do uzupełnienia drobnych ubytków zaleca się kity na bazie żywic syntetycznych – Epidian 5 z utwardzaczem PAC (Zakłady Chemiczne Organika-Sarzyna SA, Polska) lub równorzędnych i drobnymi trocinami jako wypełniaczem, w proporcjach wypełniacza do spoiwa gwarantujących uzyskanie kitów o znacznej porowatości, nie dających w porównaniu do właściwości osłabionego zabytkowego drewna zbyt silnych spoin, a także gotowej dwuskładnikowej żywicy epoksydowej Araldit HV427+Araldit SV427 (Bresciani, Włochy) lub równorzędnych.

Impregnacja osłabionej struktury drewna, gruntowanie i malowanie farbą zewnętrzną zgodnie z zatwierdzoną kolorystyką,

10. Uszczelnienie i wymiana przeszklenia.

W przypadku silnie zniszczonej stolarki przewiduje się możliwość częściowej wymiany stolarki okiennej na nową, drewnianą, wzorowaną na oryginalnej.

11. Zabezpieczenie drewna.

Drewno proponuje się scalić kolorystycznie i pokryć dwukrotnie warstwą zabezpieczającą.

Proponuje się rozważyć, przed przystąpieniem do zabezpieczenia drewna, na Komisji Konserwatorskiej z udziałem przedstawiciela WUOZ w Gdańsku, właściciela obiektu i wykonawcy prac, zastosowanie Wosku Twardego Olejnego (Firmy Osmo, Niemcy) lub równorzędne, barwionego lub transparentnego (po wykonaniu prób na obiekcie). Produkt w swym składzie zawiera naturalne oleje i woski roślinne. Produkt odporny na działanie czynników atmosferycznych i promieni UV, chroni drewno przed wodą i brudem, mikroporowata powłoka pozwala drewnu swobodnie oddychać, redukuje pęcznienie i kurczenie się drewna – nie pęka, nie łuszczy, ani nie odpryskuje, składniki chronią powłokę przed atakiem pleśni, glonów i grzybów.

16. Wykonanie dokumentacji konserwatorskiej.